

KÖNYVEK BARTÓKRÓL

1881. március 25-én született Bartók Béla magyar zeneszerző, pedagógus és népdalgyűjtő. Hírneve csakhamar az ország határait is túl lépte. Előbb részesült elismerésben idegen népektől, mint hazájától. Előbb vált egyetemesen elismert és megbecsült zenészévé a világnak, mint hazájának. Emlékezzünk meg a XX. század nagy zenei lángelméjének életéről, munkásságáról négy olyan könyv ismertetésével, amelyek róla, munkásságáról, műveiről szólnak.

A Gondolat Kiadó 1981-ben megjelentetett könyve: BARTÓK BÉLA — SZEMTŐL SZEMBEN, Tallián Tibor elismert és nagytekintélyű magyar író-zenekritikus, zeneértő tollából származik. Bevallom, fenntartással fogadtam a könyvet. A tartalomjegyzékből épp semmit, a címekből még ennyit sem sejtetett magáról a könyv. A megszokott előszó, utószó vagy szerkesztői hozzászólás sem adhatott felvilágosítást — nincs benne. Minden előítéletem szertefoszlott, ahogyan oldalról oldalra haladtam egyre mélyebbre a bartóki világban.

Az első fejezet, a zenész életének gyermekkora és koraiifjúsága csak annyiból érdekes, amennyiben abban meglátjuk azokat a tényezőket, amelyek további fejlődésére, személyisége megformálására nézve kulcsfontosságúak.

Ajánlatos már itt felfigyelni a még oly sokszor elhangzó megállapításra, amely szerint Bartókot korai művészi fázisában erősen befolyásolta a múlt nagymestereinek stílusa. A teljes kifejezőmód keresésének és részbeni megtalálásának harcát vehetjük szemügyre.

A valamivel több mint 300 oldalon végigkísérhetjük egy zseni életútját, bukásait, sikereit és mindezt valahogy úgy, ahogyan műveiből következnek. Valamely bukás vagy siker mindig az adott munkával értékelhető, annak visszatükröződése. Persze, közel sem biztos, hogy a bukás vagy a siker kiérdemelt-e. Ennél sokkal fontosabb, hogy felismerjük azt a jellegzetességet, amely sikeressé, illetve félresikerültté tette. Ezzel ugyanis észrevétlenül is közelebb kerülünk a művészhez. Megismerni

egy alkotás lényegi jellemzőit, annyit jelent, mint megérteni azt, vele rezdülni. Ez nem okvetlenül jelenti azt, hogy egyetértünk a megszólalás módjával vagy tartalmával, jobbik esetben ez csak a megértést jelképezi. De legalább a ráérzést. Az író mindenesetre szem előtt tarthatta, hogy ez a ráérzés ne megrázkódtatásszerűen csapjon le az olvasóra, hanem mint egy higgadt folyam csörgedezzen bele a zene esszenciája létünkbe. Így kevesebb a valószínűsége, hogy visszautasítjuk.

Nem csak a „mérőkövek” mellett állnak magyarázatok, kiegészítések, hanem a kevésbé jelentős művek mellett is. Ez mindenképpen hasznosnak bizonyul, kiváltképp akkor, ha az olvasó nem ismeri a művet; így valamelyest betekintést nyerhet a szerzeménybe. Ezek a magyarázatok még nem elemzések, ezt ne tévesszük szem elől. Habár néhol részletesebbé válik, és többször ki-kitér a szerkezeti, formai oldalt illető megállapításokra, egészében véve a megfogalmazás érthető, könnyed. Az átlagos műveltségű olvasót az ilyen kitérő nem fogja kétségbejteni. Fontos tehát, hogy a nagyközönség részére a szakterület először mint nem szakterület mutakozzék be. Nem érdekelhet mindenkit minden — ezzel tisztában kell lennünk. És ha érdeklí is egy terület, nem feltétlenül szükséges az első találkozás alkalmával elriasztani tőle! Olvasmányos, pergő stílusú könyv, amely csak orientatív tartalmaz utalásokat a szakterületről.

Ezt a Bartók-könyvet rendkívül nagyra értékelem, mert mindaz a jó tulajdonsága megvan, amelyről az előbb említést tettem. Ezen felül igen kiváló megoldásnak tartom, hogy a bartóki szellemvilág fejlődését nem elmeséli, hanem idézi a szerző azon leveleit, amelyek legjobban tükrözik művészi és emberi mivoltát. Csak akkor tudjuk igazán értékelni azt a hatalmas munkát, amelyet a népdalgyűjtés adott, ha ezt maga a gyűjtő mondja el. Érezzük benne azt a nyugtalanságot, tüzet és vágyat, amely magával ragadta, amikor népdalgyűjteményeiről ejt szót, vagy azokról az emberekről beszél, akik körében szerezte a legérdekesebb példákat. Önmagunk is rádöbbenünk arra, hogy igen is, ez a parasztzene az, amely kompetens egy művészi világ megítélésében. Arra, hogy igazi természetzenének fogjuk fel (ott, ahol még az) és nemzeti kincsnek tekintjük, egy kultúra alapköveként kezeljük.

Az író saját szavaival mindezt bizonyára más érzelmi telítettséggel kísérve mondhatta volna el — valószínűleg hiányzott volna belőle a bartóki érzelmi telítettség, amely csak egy fél világot beutazott etnikus egyéniségéből sugárzódhat ki.

Ezért is igen jellemző és találó a könyv címe a „szemtől szemben” elnevezés (sorozat). Úgy tűnik, nagyon sikeres összeállítású írást kísérhetünk végig. Az író jelenléte az olvasás, a történet folyamán állandó, sőt kissé talán az a benyomásom támadt, hogy ő vezeti az olvasót Bartók Béla mellett — születésétől haláláig. Ott vagyunk a művész mellett; ha kell, a művész megszólal, ha kevésbé fontos, csak haladunk mellette és konstatáljuk a történeteket. Nem zavar, ha egy-egy időbeli és térbeli ugrást nem tölt ki kísérőszöveg, mert úgy véljük, szükségtelen. Egész

életútján vele vagyunk, végigkísérjük. Mikor meghal, nem szorul össze torkunk. Tudtuk a véget, mert vele éltük le életét. Térben egyre távolabb kerülünk tőle, vissza a mába, de egyéniségének leple alatt és a bennünk felébresztett gondolatok súlya alatt szellemileg egyre közelebb kerülünk hozzá. Tulajdonképpen most már igazán rajtunk múlik, hogy őt valóban eltemetjük-e vagy most támasztjuk fel saját szükségleteinkből.

Azok, akik tovább szeretnének lépni, meg kell hogy ismerkedjenek zenéjével is. Segítségükre lesz a Bartók-kalauz mindabban, ami zenehallgatás közben kérdésként felmerülhet.

A BARTÓK-KALAUZt Kroó György írta, a Zeneműkiadó gondozásában jelent meg 1980-ban.

Azt hiszem, Kroó nevével sokunk nem először találkozik, nyilvánvalóan nem kell őt bemutatni. Gondos zenezakértői munkássága nyomán különböző tanulmányokon, könyveken, nyilvános rádióműsorokon keresztül számtalanszor találkozhattunk vele. Néhány rangos zenei verseny alkalmával a bíráló bizottság tagjai között üdvözölhattük számos külföldi kollégájával egyetemben. Már beszédstílusa is lenyűgöző, kevés szóval sokra törekvő, kimért egyéniség alakját varázsolja elébünk, és mindig érezzük: ha ő beszél, velünk és nekünk beszél a végtelenül türelmes oktató képében. A belőle kisugárzó biztonság és életöröm, amelylyel magyarázza a zenét, a hallgatót még inkább magához, azaz a témához láncolja.

Kroó jelenléte a magyar zenei életben ma már kulcsfontosságú, zseniális egyszerűséggel fedezi fel és tálalja ki a sokszor igen bonyolult szellemi és zenei összefüggéseket. Ebben a könyvben is ezt a jó tulajdonságát élvezhetjük. Soraiban ott érezzük azt a józan Bartókért való rajongást, amely még megengedi, hogy a vizsgált eset fogyatékoságait épp oly erővel és hitelességgel tárja fel előttünk, mint annak összes jó oldalát és dicsőségét.

Talán éppen ezért nem meglepő, hogy a könyv olvasása közben tulajdonképpen nem szorulunk elmélyültebb szaktudás igénybevételére. Mindaz, ami ebben az esetben szükségesnek bizonyult, nem lépi túl az általános zenei műveltség határát. Kroó ezt a könyvet elsősorban a hangversenytermek emberének szánta. Bartók zenekari, színpadi és kamaraműveihez igyekszik bevezetéssel szolgálni. Ezeket a műveket időrendi sorrendben helyezi el, nem műfaji csoportosítás szerint — bár lehetőség nyílna rá —, s így a fejlődés lépésről lépésre nyomon követhető. De ezen túl is minden tárgyalt mű párhuzamot jelent korábbi és későbbi eredetű Bartók-művekkel; ezeket a párhuzamokat jól kihangsúlyozza. Az olvasó figyelmét még az „idegen” hatások befolyása sem kerülheti el. Ezek a párhuzamok, bármennyire is ártatlanoknak tűnnek, tulajdonképpen a bartóki zenei nyelvezet megértésének alapkövei. Bámulatos egyszerűséggel leplezi le ezeket a kapcsolatokat az olvasó előtt.

Kroó kalauza a következő művekkel foglalkozik: Kossuth — szimfóniai költemény; Rapszódia zongorára és zenekarra (op. 1); Scherzo

(op. 2); I Szvit (op. 3); II Szvit (op. 4); Hegedűverseny (op. poszt.); Két arckép (op. 5); I. vonósnégyes (op. 7); Magyar képek; Két kép zenekarra (op. 10); A kékszakállú herceg vára (op. 11); Négy zenekari darab (op. 12); Erdélyi táncok; Román népi táncok; Magyar parasztdalok; A fából faragott királyfi (op. 13); II. vonósnégyes (op. 17); A csodálatos mandarin (op. 19); I. és II. szonáta hegedűre és zongorára; Táncszvit zenekarra; Falun; I. zongoraverseny; III. vonósnégyes; I. és II. rapszódia — népi táncok hegedűre és zenekarra; IV. vonósnégyes; Cantata profana; II. zongoraverseny; V. vonósnégyes; Zene húroshangszerekre, ütőkre és celestára; Szonáta két zongorára és ütőhangszerekre; Kontrasztok; Hegedűverseny, Divertimento; VI. vonósnégyes; Concerto; Hegedű szólószonáta; III. zongoraverseny.

Minden mű ismertetője magában foglalja a következő adatokat:

- a kompozíciós munka idejét,
- az ősbemutató idejét,
- a műben alkalmazott hangszerek fajtáit és számát;
- a hozzávetőleges időtartamát, és
- a kiadóját.

Ezek az adatok orientációs szerepet töltenek be, de bizonyos támpontot nyújtanak esetleges további érdeklődés folyamán is.

Sok olvasó talál a könyvben új adatokat, ezek a szerző amerikai tanulmányútjának eredményei. Tudományos felsorolásuk, valamint a kimerítő Bartók-irodalomra való hivatkozás ez esetben szándékosan elmarad. A szerző egyetlen célja az volt, hogy magát a művet közelítse mindinkább az olvasóhoz és ne vonja el róla a figyelmét ezekkel a hivatkozásokkal. Tolla alatt megelevenednek a színek, formák és megformálások. A forrásvíz üdeségével és tisztaságával érzékelteti a zenei képek és hangzások helyét és szerepét a kompozícióban. Indoklásait olvasva az az érzésünk, hogy ezt már régóta sejtettük, csak nem tudtuk megfogalmazni. Fejtegetéseiben mindig az adott szerzemény karakterisztikus, könnyen felismerhető pontjait rögzíti és ezekhez kapcsolja, mintegy ezekhez viszonyítja a fülnek kevésbé ismerős részeket. Vezet a kompozíción keresztül, miközben adott pontokon megáll, új ismeretekkel gyarapít vagy visszanez és összegez. Összegezéseiben azonban folyton előre kacsingat, bekémlelve a kulcslyukon keresztül lélekharangjával beharangozza a jövőt is. Ezért tűnik úgy, hogy minden mondatával koordinál. Kiemeli az egyedenkénti újat, emlékeztet a megmaradtra, az állandósulóra, de figyelmeztet a megbúvó következményekre is.

Kroó módszere abból a meggyőződésből fakad, hogy minden műalkotás mögött egy darab élet áll, hogy minden kompozíció korának és alkotójának kettős portréja. Elsősorban a műveknek a hangját keresi, a beléjük foglalt világképet és költői vallomást.

A zenével elmélyültebben foglalkozók részére íródott a két következő könyv. A kíváncsatos szakmai alaptudáson kívül itt nem árt, ha a hangszerismeret sem idegen, de ezenfelül is, az olvasótól megköveteli a fokozottabb türelmet és mélyebb elmerülést a tárgykörben.

A zene mikrovilágát ismerhetjük meg *Frank Oszkár*: BEVEZETŐ BARTÓK MIKROKOZMOSZÁNAK VILÁGÁBA című könyvén keresztül, amelyet a Zeneműkiadó bocsájtott közre 1977-ben, az akkor még közelgő évforduló alkalmából.

A Mikrokozmosz célkitűzése szerint elsősorban zongorapedagógiai mű, de az eddiginél még szélesebb körű elterjedését nem játéktechnikai nehézségei akadályozzák, hanem az, hogy zenei mondanivalóját, nyelvezetét, kifejezési eszközeit sok esetben még nem értik, nem érzik eléggé. A sorozat igazán csak akkor nyeri el értelmét, ha otthonosan mozgunk hangzásvilágában, ha a darabok ritmikai, melodikai és harmóniai fordulatai természetessé, megszokottá válnak számunkra. A szerző egyértelmű célja, hogy ehhez nyújtson segítséget. Olyan összefüggéseket, fogalmakat világít meg, amelyek éppúgy hozzátartoznak a XX. századi zenei nyelv ismeretéhez, mint pl. a skálák, előjegyzések, akkordok a régebbi zene elméletéhez. Külön fejezetek foglalkoznak a ritmika, melódika, együtthangzás, formálás kérdéseivel, emellett kb. 40 darab komplex elemzésére is sor kerül, hogy a zenei eszközök egymásra hatását, a mű egészébe való beilleszkedését jobban megfigyelhessük.

A Mikrokozmoszban megtalálhatjuk mindazokat a ritmikai, melodikai, együtthangzási és formai elemeket, amelyek Bartók későbbi stílusát jellemzik. Az elméleti fejtegetések nem térnek ki minden darab összes ismertetőjegyére. A jelenségek magyarázata, a kiválasztott darabok elemzése csupán indíték kíván lenni az önálló vizsgálódás számára. Ezzel a beállítással is azt szeretné érzékeltetni, hogy a hat füzetből álló sorozat zenei atomokból összeálló teljes világkép.

Két nagyobb egységre osztható fel a könyv. Az első rész az általános jegyekkel foglalkozik, amely 4 fejezetet foglal magába. Az I. fejezet anyaga a ritmika, amelyben helyet kap a tempó, az ütemfajták, a súlyviszonyok megbomlása, egyéb ritmikai jellegzetességek és az általános nyelvi sajátosságok megvitatása. Különösen érdekes az a rész, amelyben felvázolja a Mikrokozmoszban található népi és nem-népi ritmusokat kiemelve azok hovatarozását.

A Mikrokozmosz darabjainak hangkészletét, dallamfordulatait, hangnemi felépítését a ritmikához hasonlóan elsősorban a darabok stílusa határozza meg. A népzenei és műzenei stílusok sokrétűsége a melódika terén is érvényesül. Bartók itt is nagyszabású szintézist teremt, a zene több évszázados eredményeit foglalja össze. Megtaláljuk itt a legősibb, 2—3 hang ismételtetéséből álló képleteket, a pentatónia és a diatonikus hangrendszer módusait, az egzotikus népzene különleges hangsorait, az oktáv mesterséges felosztásán alapuló distancia-skálákat, a kromatika különböző megjelenési formáit. Alapos elemző munkára van tehát szükség, hogy tájékozódni tudjunk. Fáradozásunk azonban nem lesz hiábavaló, mert a hangnemi rend, a tonális súlypontok felismerése jelentősen megkönnyíti a Mikrokozmosz darabjainak áttekintését, zenei mondanivalójuk megértését. Ebben a fejezetben részletesen megvilágítja a következő zenei fogalmakat: Ötnél kevesebb szomszédos hang, Pentachord,

Diatónia, Pentatónia és szelvényei, különleges hétfokúság Distancia-skálák, Kromatika, Tükörszimmetria, Centrumhang, Bitonalitás, Tengelyrendszer (fejezetcímek).

A zeneelemzés sokrétűségét és igazi nehézségeit talán a két utolsó fejezetben tudjuk majd érzékelni. Az együtthangzás kérdését már a II. fejezetben is érinti a szerző, hiszen a hangnem megállapítása csak a szólamok közötti összefüggés ismeretében lehetséges. Ebben a III. fejezetben a polifon és homofon együtthangzás különböző fajtáival, a kontrapunktikus szerkesztés módjaival, hangzattípusokkal és akkordfűzésekkel, zárlatokkal foglalkozik.

Végül az általános rész IV. fejezetében a formálással és motívumfejléssel foglalkozik. Valójában az olvasó itt már rég a zeneelméletgyakorlat mélyvízeiben úszik. Csak egyedül a türelme és jószándéka tarthatja vízen. A szerző mindent megtesz, hogy a lehető legértelmesebben adja közre gondolatait, azonban az olvasó türelmes „bogarásztatása” nélkül minden igyekezete céltalan.

A könyv második részében a Mikrokozmosz 38 darabját elemzi részletesen. Mivel az V. és VI. füzet nagyobb terjedelmű előadási darabjainak részletes elemzése külön tanulmányt igényelne, az V. füzetből csak 4, a VI. füzetből pedig csak 2 darab bemutatására került sor.

Ha az előbb Frank könyve a mélyvízbe vitte az olvasót, akkor *Kárpáti János* BARTÓK KAMARAZENÉJE most egyenesen aknamezőre viszi. A szerencse az első esetben az, hogy Frank úszógumit dob utána, míg Kárpáti detektort nyom a kezébe. Ez a két szimbolikus eszköz később életfontosságúvá válik, főleg amikor már az erő, türelem fogytán. Nem véletlenül hasonlítottam Kárpáti könyvét aknamezőhöz. Személyes meggyőződéseim alapján ugyanis mind elemzésre, mind megértésre nehezebbnek tartottam a zenekari-, kamaraműveket. Abból indultam ki, hogy a zongorázó két kéz egymáshoz való viszonyának korlátait a természetes korlát, fizikai lehetetlenség törvénye szabja meg. Ugyanakkor, már a kamaraegyüttes hangszerei között sem áll fenn a határ ebben az értelemben. A hangzás szélesebb skáláját tapasztalhatjuk, az egyes szólamok gyakorlatilag egymástól teljesen független vonalvezetésben mozoghatnak. Formai előnyökkel is rendelkezik, bár ez most kevésbé jellemző. A hangzás, a ritmika, a melódia területén tud aknamezőre csalogatni. A detektor tehát mindenképpen jól jön.

Bartók vonósnégyesei központi helyzetűek az életműben. Egy-egy ilyen műben nem csak a hangzás, felépítés rafinálódik; végső esetben mindig felfogható, mint az előző periodikus kitisztulása, rafinált változata. Ezek a művek adják meg egyben azokat az egyedi hangokat is, amelyekből később a további útvonal kibontakozik.

A könyv igazán jól sikerült szintézise, újrafogalmazása az ezt megelőző vonósnégyes-tanulmányoknak és az újabban feldolgozott kamarakötéseknek. Számtalanszor bizonyított tény, hogy a legkomplexebb elemzések során szükséges a párhuzam megvonása más szerzők művei és

egyazon szerző művei között. Ez az oldal igen kimunkált formában jelentkezik itt is. Az elemzések, mint a fent tárgyalt könyvben is, egy általános összefoglalóból és egy részletes konkrét-mű-elemző részből állnak. Gyakorlatilag tehát ez a könyv is két nagyobb egységre tagolódik. A Mikrokozmoszsal érdemes lesz olvasás közben összehasonlítani, mi több sok olyan terület egyezését fogjuk bennük felfedni, amelyek első látásra aligha tartoznak egybe. A Mikrokozmosz elemeinek egy része törvényszerűen jelentkezik a kamaraművekben éppen atomi szerepüket igazolva ezzel. A fölismerés, akár más segítségével, akár önerőből, mindig új erőt adhat a további munkához. A két könyvben felettebb összpontosítanunk kell az általános részre, ugyanis ott rakjuk le vizsgálódásunk elméleti és vizuális-módszertani alapjait.

A Mikrokozmosz konkrét műelemzéseitől eltérően a kamaraműelemzések, mint már említettem, jóval több befektetést és odaadást igényelnek az olvasótól. A kamaraművek szélesebbek minden tekintetben. Ügyelnünk kell arra, amennyiben előtte a Mikrokozmoszsal foglalkoztunk (a sorrend ajánlatos), hogy a kamaraelemzések alkalmával ne túlozzuk el az aprózást, mert gyakran, teljesen indokolatlanul a részletesség ingoványába veszünk. Jobb egy-egy részletkérdést inkább megválaszolatlanul hagyni, mintsem a miniatürizálás következtében elveszteni az „egész” jelentőségét és szerepét. Nagy formákról lévén szó, előnyös ezt szem előtt tartani, mert egy forma önmagában is mindig alapinformációval bír.

Az ismertetett négy könyv szép, kerek egész élményt nyújthat annak az olvasónak is, aki jártas a zenében, de alkalmas megválasztással annak is, aki csak szereti a zenét — hallgatni. Míg az első kettő tájékoztató, de szórakoztató jellegű is, addig az utóbbi kettő már messze a tankönyv szerepét tölti be. Azok részére ajánlom tehát, akiket a zene belső magva, látvája érdekel már, akik fáradtságot nem érezve fedezik fel egymás után a legértékesebb lelőhelyeket.